

O'ZBEKISTONDA BEVOSITA VA BILVOSITA SOLIQLARNING DAVLAT BUDJETI DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISHDAGI O'RNI VA SAMARADORLIGI

Xolmatov Dilmurod Qudratilla o'g'li

O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21018168>

Annotatsiya. Mazkur tezisda O'zbekistonda bevosita va bilvosita soliqlarning davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdagi o'rni, tarkibi va iqtisodiy samaradorligi tahlil qilinadi.

Bevosita soliqlar sifatida foyda solig'i, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i, aylanmadan olinadigan soliq hamda mol-mulk soliqlarining budjet tushumlaridagi ahamiyati yoritiladi. Bilvosita soliqlar tarkibida qo'shilgan qiymat solig'i, aksiz solig'i va bojxona to'lovlarining fiskal barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni baholanadi.

Tadqiqotda bevosita soliqlarning daromadlarni adolatli qayta taqsimlash, tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy natijalarini hisobga olish va ijtimoiy tenglikni ta'minlashdagi afzalliklari ko'rsatib berilgan. Bilvosita soliqlarning esa budjet tushumlarini barqaror shakllantirish, soliq bazasini keng qamrab olish va soliq undirish jarayonini soddalashtirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Shu bilan birga, bilvosita soliqlar ulushining yuqori bo'lishi iste'mol tovarlari narxiga va aholi real daromadlariga ta'sir ko'rsatishi mumkinligi qayd etilgan.

Tezisda O'zbekiston soliq tizimida bevosita va bilvosita soliqlar nisbatini takomillashtirish, soliq bazasini kengaytirish, soliq imtiyozlari samaradorligini baholash, raqamli soliq ma'murchiligini rivojlantirish hamda yashirin iqtisodiyotni qisqartirish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: bevosita soliqlar, bilvosita soliqlar, davlat budjeti, qo'shilgan qiymat solig'i, foyda solig'i, aksiz solig'i, soliq yuki, soliq bazasi, soliq ma'murchiligi, fiskal samaradorlik.

Abstract. This thesis analyzes the role, composition and economic efficiency of direct and indirect taxes in the formation of state budget revenues in Uzbekistan. The importance of profit tax, personal income tax, turnover tax and property taxes as indirect taxes in budget revenues is highlighted. The role of value added tax, excise tax and customs duties in ensuring fiscal stability as part of indirect taxes is assessed.

The study shows the advantages of direct taxes in fair redistribution of income, taking into account the financial results of business entities and ensuring social equality. The importance of indirect taxes in the stable formation of budget revenues, wide coverage of the tax base and simplification of the tax collection process is revealed. At the same time, it is noted that a high share of indirect taxes can affect the price of consumer goods and real incomes of the population.

The thesis develops practical proposals for improving the ratio of direct and indirect taxes in the tax system of Uzbekistan, expanding the tax base, assessing the effectiveness of tax incentives, developing digital tax administration, and reducing the shadow economy.

Keywords: direct taxes, indirect taxes, state budget, value added tax, profit tax, excise tax, tax burden, tax base, tax administration, fiscal efficiency.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekistonda davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda bevosita va bilvosita soliqlar muhim o'rin tutadi. Bevosita soliqlar korxonalar foydasi, jismoniy shaxslar daromadi va kichik

biznes subyektlarining aylanmasiga bog'liq holda undiriladi. Bilvosita soliqlar esa asosan tovarlar va xizmatlar qiymatiga qo'shilgan holda iste'molchilar tomonidan to'lanadi. Shu sababli foyda solig'i, jismoniy shaxslar daromad solig'i hamda aylanmadan olinadigan soliq bevosita soliqlar tarkibiga, qo'shilgan qiymat solig'i va aksiz solig'i esa bilvosita soliqlar tarkibiga kiradi.

Davlat budjeti daromadlari tarkibi tahlili 2023–2024-yillarda bevosita soliqlarning fiskal ahamiyati oshganini ko'rsatadi. Jumladan, 2023-yilda davlat budjetiga 231,7 trln so'm daromad tushgan bo'lib, shundan bevosita soliqlar 73,1 trln so'mni yoki jami daromadlarning 31,5 foizini tashkil etgan. Bilvosita soliqlar esa 83,3 trln so'mga teng bo'lib, jami daromadlarning 36 foizini shakllantirgan.

2024-yilda davlat budjeti daromadlari 274,4 trln so'mga yetib, 2023-yilga nisbatan 42,7 trln so'mga oshgan. Shu davrda bevosita soliqlar 90,9 trln so'mni tashkil etib, ularning jami budjet daromadlaridagi ulushi 33,1 foizga yetgan. Bilvosita soliqlar 88,3 trln so'mni tashkil qilgan bo'lsa-da, ularning ulushi 32,2 foizga kamaygan. Demak, 2024-yilda bevosita soliqlar hajmi bilvosita soliqlar hajmidan 2,6 trln so'mga yuqori shakllangan.

Bu holat foyda solig'i, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i va aylanmadan olinadigan soliq bazasining kengayayotganini anglatadi. Bevosita soliqlar bo'yicha tushumlarning o'sishi korxonalar moliyaviy natijalarining yaxshilanishi, ish haqi fondining ortishi, tadbirkorlik faoliyatining rasmiylashuvi hamda raqamli soliq ma'murchiligi imkoniyatlarining kengayishi bilan izohlanadi.

2025-yil yakunlariga ko'ra, Soliq qo'mitasi tomonidan budjetga jami 247,8 trln so'm tushum undirilgan. Ushbu tushumlar tarkibida foyda solig'i 72,3 trln so'm, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i 42,4 trln so'm va aylanmadan olinadigan soliq 3,1 trln so'mni tashkil etdi. Mazkur uchta soliq turi bo'yicha bevosita soliqlar jami 117,8 trln so'mga teng bo'ldi. Bu Soliq qo'mitasi ma'murchiligidagi jami tushumlarning qariyb 47,5 foizini tashkil etadi.

Qo'shilgan qiymat solig'i 2025-yilda 45,2 trln so'mni, aksiz solig'i esa 20 trln so'mni tashkil etdi. Mazkur ikki soliq turidan shakllangan bilvosita soliqlar hajmi 65,2 trln so'mga teng bo'ldi. QQS bilvosita soliqlarning yetakchi manbasi bo'lib, uning yuqori fiskal salohiyati ishlab chiqarish, savdo va xizmatlar sohasidagi aylanmalarning kengligi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, QQS va aksiz solig'i mahsulot tannarxi hamda chakana narxlarga ta'sir qilishi sababli, ularni qo'llashda aholining xarid qobiliyatini hisobga olish zarur.

1-jadval

2025-yilda Soliq qo'mitasi ma'murchiligidagi budjet tushumlari tarkibi

Soliq va to'lov turlari	Tushum, trln so'm	Jami tushumlardagi ulushi, %	2024-yilga nisbatan o'sish, %
Foyda solig'i	72,3	29,2	37
Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i	42,4	17,1	20
Aylanmadan olinadigan soliq	3,1	1,3	8
QQS	45,2	18,2	14
Aksiz solig'i	20,0	8,1	13
Yer qa'ridan foydalanganlik uchun soliq	25,8	10,4	28

Yer solig'i	10,0	4,0	22
Mol-mulk solig'i	8,0	3,2	18
Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq	1,4	0,6	21
Soliqsiz tushumlar	19,5	7,9	31
Jami	247,8	100,0	24

**Manba: O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasining 2025-yil yakunlari bo'yicha
budjet tushumlari ma'lumotlari asosida muallif hisob-kitobi.**

Jadval ma'lumotlari foyda solig'i davlat budjeti daromadlarini shakllantirishdagi eng yirik manbalardan biri ekanini ko'rsatadi. Foyda solig'ining 37 foizga o'sishi yuridik shaxslar faoliyatining rasmiylashuvi, soliq nazoratining takomillashuvi va korxonalarining moliyaviy natijalari yaxshilanganidan dalolat beradi. Jismoniy shaxslar daromad solig'i bo'yicha 20 foizlik o'sish esa bandlik, ish haqi va daromadlarni hisobga olish tizimining kengayayotganini ko'rsatadi.

Tahlil natijalariga ko'ra, bevosita soliqlar davlat budjeti uchun nafaqat daromad manbai, balki ijtimoiy adolatni ta'minlash vositasi ham hisoblanadi. Chunki ushbu soliqlar daromad va foyda miqdoriga bog'liq holda undiriladi. Bilvosita soliqlar esa budjet tushumlarining barqarorligini ta'minlaydi, biroq ularning ortiqcha yuklamasi iste'mol narxlarining oshishiga olib kelishi mumkin.

Shu bois soliq siyosatini takomillashtirishda bevosita soliqlar bazasini kengaytirish, yashirin iqtisodiyotni qisqartirish, soliq imtiyozlarining natijadorligini baholash, elektron hisob-fakturalar tizimini rivojlantirish va QQS bo'yicha noqonuniy aylanmalarni qisqartirish maqsadga muvofiqdir. Bunda asosiy vazifa bilvosita soliqlarni keskin kamaytirish emas, balki bevosita va bilvosita soliqlar o'rtasidagi iqtisodiy hamda ijtimoiy jihatdan maqbul muvozanatni ta'minlashdan iboratdir.

XULOSA

O'zbekistonda bevosita va bilvosita soliqlar davlat budjeti daromadlarini shakllantirishda o'zaro to'ldiruvchi muhim manbalar hisoblanadi. Bevosita soliqlar, jumladan foyda solig'i, jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i va aylanmadan olinadigan soliq korxonalar hamda aholining moliyaviy imkoniyatlaridan kelib chiqib undirilishi bilan ajralib turadi. Shu sababli ular daromadlarni qayta taqsimlash, ijtimoiy adolatni ta'minlash va soliq yukini to'lov qobiliyatiga mos ravishda belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bilvosita soliqlar, xususan QQS va aksiz solig'i esa davlat budjeti uchun barqaror va keng qamrovli tushum manbai bo'lib xizmat qiladi. Ular ishlab chiqarish, savdo va xizmatlar ko'rsatish jarayonlarida shakllanadigan aylanmalarni qamrab olgani sababli fiskal samaradorligi yuqori hisoblanadi. Biroq bilvosita soliqlarning mahsulot va xizmatlar narxiga qo'shilishi iste'mol xarajatlarining ortishiga, ayniqsa kam daromadli aholi qatlamlari zimmasiga nisbatan katta yuk tushishiga sabab bo'lishi mumkin.

Tahlil natijalari 2025-yilda foyda solig'i va jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'i bo'yicha tushumlar yuqori sur'atlarda o'sganini ko'rsatadi. Bu holat iqtisodiy faoliyatning rasmiylashuvi, korxonalar moliyaviy natijalarining yaxshilanishi, ish haqi fondining kengayishi va raqamli soliq ma'murchiligining rivojlanishi bilan izohlanadi.

Shu bilan birga, QQS davlat budjeti tushumlarida muhim o‘rin egallashda davom etib, bilvosita soliqlarning yetakchi manbasi bo‘lib qolmoqda.

Kelgusida davlat budjeti daromadlarini barqaror oshirish uchun soliq stavkalarini keskin oshirishdan ko‘ra, soliq bazasini kengaytirish maqsadga muvofiqdir. Buning uchun yashirin iqtisodiyotni qisqartirish, elektron hisob-fakturalar va onlayn nazorat-kassa texnikalaridan foydalanishni kengaytirish, soliq imtiyozlarining samaradorligini baholash hamda mol-mulk va yer soliqlari bazasini takomillashtirish zarur.

Bevosita va bilvosita soliqlarning samarali nisbatini shakllantirish fiskal barqarorlikni ta‘minlash, tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash, aholi xarid qobiliyatini saqlash va ijtimoiy adolatni kuchaytirishga xizmat qiladi. Soliq siyosatida ushbu ikki turdagi soliqlar o‘rtasida muvozanatni saqlash O‘zbekistonning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishi va davlat budjeti daromadlarining barqarorligini ta‘minlashning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tuxliyev, B.K. and Agzamov, A.T. (2022) *Soliqlar va soliqqa tortish*. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi.
2. Toshmatov, Sh.A., G‘iyosov, A.A. and G‘iyosov, S.A. (2022) *Soliq nazariyasi va tarixi*. Toshkent: Iqtisod-moliya.
3. Shirinov, S. (2022) *Soliq tushumlari prognozi*. Toshkent: Nihol-print.
4. Ergashev, Z.T., G‘iyosov, A.A. and Ruziyev, G‘.U. (2022) *Jismoniy shaxslarni soliqqa tortish: nazariya va amaliyot*. Toshkent: Iqtisod-moliya.
5. Tuxliyev, B.K., Agzamov, A.T. and Rahmatullayev, B.A. (2022) *Moliya va soliqlar*. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi.
6. Ostanaqulov, A. and Esonova, S. (2023) ‘Soliq siyosatidagi o‘zgarishlar: 2022–2023-yillar kesimida’, *Science Shine International Scientific Journal*, 10(1).
7. Shodiyev, O. (2025) ‘Aksiz solig‘i amaliyotining genezisi, milliy xususiyatlari, turlari va vazifalarining nazariy jihatlari’, *Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot*, 3(6).
8. O‘zbekiston Respublikasi (2022) *2023-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida*. O‘RQ-813-son Qonun, 30-dekabr. Toshkent: Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi.
9. O‘zbekiston Respublikasi (2023) *2024-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida*. O‘RQ-886-son Qonun, 25-dekabr. Toshkent: Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi.
10. O‘zbekiston Respublikasi (2024) *2025-yil uchun O‘zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to‘g‘risida*. O‘RQ-1011-son Qonun, 24-dekabr. Toshkent: Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi.
11. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi (2025) *Fiskal strategiya: 2026–2028-yillar uchun*. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi.
12. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi (2026) *2025-yilda soliq tushumlari 247 trln so‘mdan oshdi*. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi.